

ประชุมเรื่องเปิดเตี๊ต ๓ เรื่อง

คือ

เรื่องการอำนวยพร

เรื่องเทศกาลพระบาท

อธิบายเรื่องเจ้าคุณประตูดิน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

แจกในการพระกฐินพระราชทาน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ณวัดชนะสงคราม

พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมเรื่องเบ็ดเตล็ด ๓ เรื่อง

คือ

เรื่องการอำนวยการ

เรื่องเทศกาลพระบาท

อธิบายเรื่องเจ้าคุณประทุมดิน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

แจกในการพระกรุณาพระราชทาน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ณวดีชนะสงคราม

พระพิทักษ์กิจราช ๒๔๖๘

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

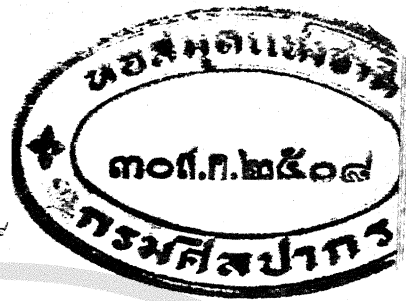
คำนำ

หนังสือแจกสของคณท่านผู้ทำมาวตนาสงกรานต แล
ที่มาแสดงไมตรีจิตต์ในวันปีใหม่ ซึ่งข้าพเจ้าเคยแจก
มาตั้งแต่อายุครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ ในราว พ.ศ. ๒๔๖๕ มัก
เลือกเรื่องซึ่งข้าพเจ้าได้แต่งไว้เอง พิมพ์แจกเกือบทุก
จนออกรู้สึกเป็นธรรมเนียมว่าจะต้องหาเรื่อง ที่แต่งเอง
พิมพ์แจก จึงจะพอใจท่านทั้งหลายที่ใคร่ไป ดัง
เช่นเรื่องนิราศนครวัดที่ได้ออกเมื่อขกกลายเป็นต้น แต่
ในขั้นข้าพเจ้าติดธุระไม่มีเวลาพอจะแต่งหนังสือขึ้นใหม่
ให้ทันแจกสงกรานต์ จึงได้ค้นหาเรื่องเย็ดเตล็ดที่ได้แต่ง
ส่งลงพิมพ์หนังสือชีวญาณไว้แต่ก่อนบ้าง แต่งไว้ยัง
ไม่ได้พิมพ์บ้าง รวมพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ๓ เรื่องด้วยกัน
คือเรื่องการให้พร แต่งลงในหนังสือชีวญาณพิเศษเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๓๓ เรื่อง ๑ เรื่องเทศกาลพระบาท แต่งลงใน
หนังสือชีวญาณรายเดือนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ในสมัยเมื่อ
ก่อนมีทางรถไฟไปพระบาทเรื่อง ๑ อธิบายเรื่องเจ้าคุณ
ประตทิน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ยังไม่เคยพิมพ์เรื่อง ๑

เรื่องทั้ง ๓ นั้นเป็นเรื่องลวงสมัยมาช้านาน แต่หวังใจว่า
ท่านทั้งหลายได้รื้อไปอ่าน จะได้ประโยชน์เป็นเครื่อง
ประคับประคองบ้าง เมื่อแจกไปแล้วทราบว่าผู้พอใจกัน
โดยมาก ข้าพเจ้าจึงพิมพ์แจกในวาระพระกรุณา ซึ่งทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ข้าพเจ้าทอดใน
๔๕๕ ๕
บนอกครัว ๑

ข้าพเจ้าขออานวยพรให้ท่านทั้งหลายผู้ได้อ่านหนังสือ
นี้ไป จงมีความสุขทุกประการ เทอญ

ฉ.

สารบัญ

เรื่องการอำนวยการ

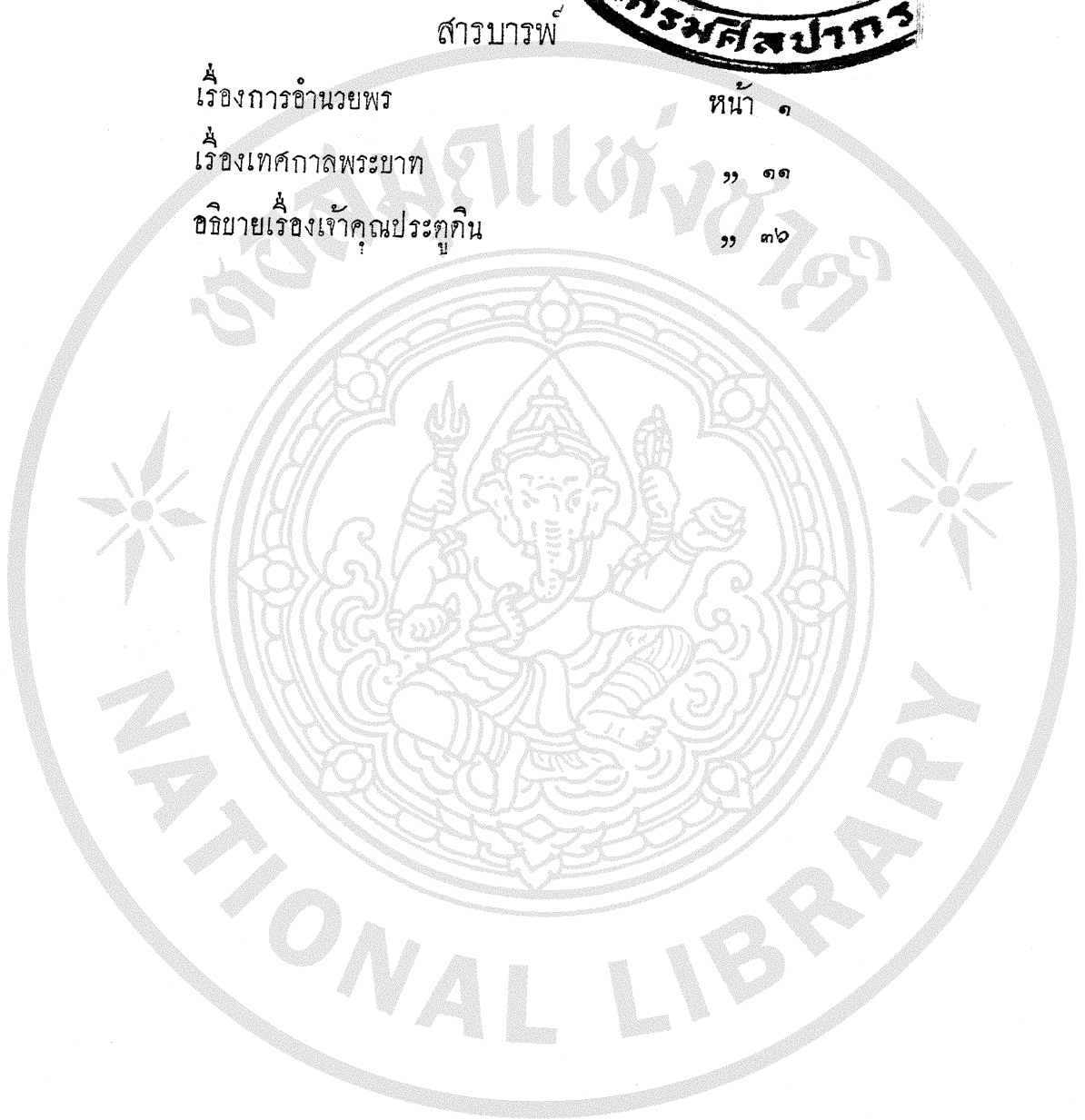
หน้า ๑

เรื่องเทศการพระยา

๑๑

อธิบายเรื่องเจ้าคุณประทีป

๓๖

การอำนวยพร

(ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษเมื่อพ.ศ. ๒๔๓๓)

ประเพณีที่เรียกกันว่า “ให้พร” หรือ “อำนวยพร” นี้ ตามความที่ปรากฏในมัชฌิมประเทศแต่โบราณ ต่อเป็นการยอมให้พรให้มีร่าง หรือทำให้กันได้จริง ๆ จึงเป็นให้พร เหมือนหนึ่งเราขอไปใจใคร เราบอกแก่เขาว่าเราจะให้พรแก่เขาคงนี้ สิ่งของบัณฑิตเรามี หรือการสิ่งใดบัณฑิตที่เราจะทำให้แก่เขาได้ ถ้าเขาจะชอบของสิ่งใดหรือต้องการอย่างใด เราก็เป็นต้องให้สิ่งนั้นการนั้นแก่เขาตามขอจึงเป็นให้พร มีตัวอย่างที่ปรากฏมาในเวสสันดรชาดก พระอินทร์ยอมให้พรแก่นางผุสที่ซึ่งจะต้องจุติมาเกิดในมนุษยโลก นางก็ขอพร ๑๐ ประการ คือให้แก้วคำตาคำเป็นต้น พระอินทร์ก็ต้องเป็นธุระให้สัมประสงค์ อนึ่งเมื่อพระอินทร์จำแลงเป็นพราหมณ์ มาขอนางมัทรีต่อพระเวสสันดรในกัณฑ์

ลักรบรพ ก็ยอมให้พระเวสสันดรขอพร แลต้อง
 จัดให้ได้ตามประสงค์ทุกประการ ยิ่งตัวอย่างที่มาใน
 เรื่องนารายณ์สิบปาง แลเรื่องรามเกียรติ์ก็มีหลายแห่ง
 คือที่ยกย่องไรต่ออะไรไป เผลอตัวอย่าง ภายให้พระอิศวร
 ชอบพระทัย จนยอมประทาน “พร” ยกย่องเหล่านั้นก็
 เลือกขอฤทธิ์ขอเดชต่าง ๆ แลไปเที่ยวเกะกะ จน
 พระผู้เป็นเจ้าต้องไกลาหลกกันทุกคราว จนที่สุดเมื่อครั้ง
 ทศกัณฐ์ยกเขาพระสุเมรุให้ตรงขึ้น ใต้ประทานพร
 คราวนั้นทศกัณฐ์ขอพระอมารักต้องประทาน หากพระ
 นารายณ์ลงมาแก้ไขจึงได้พระอมารักขึ้นไป การทำให้พร
 ตามประเพณีในมัชฌิมประเทศแต่โบราณเป็นดังนี้ การ
 ให้พรก็ย่อมเป็นการสำคัญ แลเป็นรางวัลอันวิเศษที่ผู้
 หนึ่งจะให้แก่ผู้ใดได้ เพราะเสมอคือแผ่นยาฉันทน์ที่
 ให้เขาเลือกทีเดียว ถ้าผู้รับพรเช่นทศกัณฐ์ไม่มีกัลยา
 ณธรรม ก็อาจจะเรียกพรอย่างเจ็บแสบได้ ประเพณี
 ให้พรกันเช่นนั้น เมื่อคนทั้งหลายมีความรู้ความคึกมาก

๓
ขึ้น ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเสียมแล่นย่อยลงมาทุกที จน
ถึงเป็นให้พรกันตามธรรมเนียมที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ คือให้ด้วย
วาจาว่า “ขอให้มีความสุข แลมีความสุขเจริญเถิด”
ดังนี้ เป็นต้น

ก็แลประเพณีที่บุคคลฝ่ายหนึ่ง กล่าวด้วยวาจาว่า
ขอให้บุคคลอีกฝ่ายหนึ่งมีความสุขมีความสุขเจริญ ที่เรียก
กันว่า “ให้พร” นี้ มีเป็นประเพณีแทบทุกชาติทุก
ภาษา ต่างกันแต่โดยลัทธิศาสนาต่าง ๆ ในพวก
ที่นับถือว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก คอยประทานคุณ
แลโทษแก่มนุษย์อยู่ตามพอพระทัยของพระองค์ เมื่อ
ประสงค์จะให้พรแก่กันก็ย่อมกล่าวว่า “ขอให้พระเป็น
เจ้าประทานสุขเถิด” เช่นนี้เป็นใจความ ฝ่าย
พวกที่เชื่อถือเทพารักษ์ก็คิดว่าเทพยดาทั้งหลายองค์
เกี้ยว หรือ หลายองค์ อาจ จะให้ ความสุข ความทุกข์ แก่
มนุษย์คนใดได้ตามปรารถนา ก็ใช้ถ้อยคำว่า “ขอ
ให้เทพอารักษ์คุ้มครองรักษา” เช่นนี้เป็นพบบ้างก็มี

บางคนไม่กล้าวิงวอนพระเป็นเจ้าหรือเทวดา เป็นแต่
อ้อนวอนพรโดยวาจาเป็นกลาง ๆ ว่า “อยู่ดีกินดีเถิด”
บ้าง “ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขเถิด” ทั้งนี้เป็นต้นเป็นคำ
พรก็มีมาก

ประเพณีให้พรถึงว่าต่างกันโดยวิธีกล่าวมานี้ ก็
นับได้ว่าเป็นประเพณีที่ชอบใช้กัน คือมีผู้ขออ้อนวอนแล
มีผู้รับด้วยความยินยอมยินดียิ่งอยู่ทั่วโลก

แต่เมื่อลองคิดตามที่ได้ที่เดียวกันเป็นเนื้อเป็นหนัง
ในการให้พรอย่างทุกวันนี้ ถ้าจะตั้งคำถามว่า “การ
ที่ให้พรนั้นผู้ให้ให้อะไร ?” ผู้รับพรได้รับอะไร ?” ทั้ง
นี้ ก็ยากที่จะตอบให้หมดทางสงสัยได้ เพราะถึงจะ
ไม่ต้องกล่าวถึงคำอธิษฐานถึงศาสนาอื่นใด ก็พอเห็นได้
ว่า “พร” ตามอย่างที่ได้กันนี้ ผู้ใดจะให้ใครก็ได้
ใครเคยให้ทาน ยายแก่ก็ย่อมได้พร ของยายตั้งกระมัง
จะให้เท่าใดพรก็ไม่รู้จักหมด ไม่ต้องลงทุนลงแรงก็มี
พรให้เขาได้ถมไป เพราะพรเป็นลักแต่ว่าวาจาที่กล่าว

ไม่มีรูปมีร่าง ผู้รับพรนั้นก็ได้รับแต่ลม ยินดีด้วยลม
เท่านั้น ถ้าเช่นนั้นจะควรว่า “พร” ไม่มีในการให้
แลการให้พรไม่มีคุณอันใดหรือ ? ข้าพเจ้าได้ดำริห์
ในเรื่องนี้เห็นว่า “พร” มี แลการให้พรมีคุณใดจริง
แต่ “พร” เหมือนกับ “บุญ” มีอย่างมีชนิก คน
ชนิกหนึ่งก็ให้พรได้แต่ชนิกอื่นสมควรแก่ตน แลต้องให้
ให้ถูกต้องจึงจะเป็นพร แลถ้าให้ให้ถูกต้องแล้วผู้รับ
ก็ได้รับผลพรตามที่ให้ด้วย

ความที่อ่านจะต้องอธิบายให้ชัดเจนสักหน่อย ลักษณะ
การให้พรนั้นผู้ใดให้แก่ผู้ใดก็ตาม นับแต่ยายแก่ขอทาน
ให้ เมื่อได้เข้าสารขึ้นใจ ก็ย่อมให้ด้วยความยินดี ข้าง
ผู้รับพรก็รับด้วยความยินดี พอจิตว่าให้พรแล้วรับพรโดย
“มีความยินดีต่อกัน” ขอนไม่ต้องคิดคำนึง ก็ความ
ยินดีที่เกิดขึ้นในเวลาเมื่อให้พรแล้วรับพรนี้ จะว่าควร
ยินดีต่อกันด้วยความเข้าใจอย่างไร ? ว่าแต่ตามที่ควร
จะเป็น ผู้ให้พรย่อมมีความยินดี เพราะผู้ใดฝ่ายหนึ่ง

ไ้กระทำความดีต่อกัน เช่นขายแก่ไ้รับทานของทาบก
 จิงให้พร หรืออีกอย่างหนึ่งผู้ให้พรความรักใคร่หมาย
 จะให้ผู้อื่นฝ่ายหนึ่งไ้สุข เช่นนิคมารดาให้พรบุตร
 นั้นจิตเป็นความยินดีของฝ่ายผู้ให้พร ข้างฝ่ายผู้รับพรนั้น
 ก็ยินดีที่ไ้กระทำความดีแก่เขา แลรู้ว่าเขาอุมริบว่าเป็น
 คุณแก่เขาจริงประการ ๑ หรือมีผู้นั้นยินดีคิดว่าผู้นั้น
 เขามีไมตรีจิตต่อกันประการ ๑ ความยินดีควรมีต่อกัน
 ด้วยความเข้าใจอย่างว่ามานี้ ที่เขาเข้าใจว่าคำให้พรจะ
 ไ้จริงดังปากว่า เป็นต้นว่าพระเป็นเจ้าจะประทานความ
 สุขให้ทั้งเขาขอ หรือเทวดาอารักษ์จะคุ้มครองตาม
 ถ้อยคำเขา หรืออายุจะยืนอยู่ถึง ๑๐๐๐๐ ปีอย่างเขาว่า
 เป็นการยินดีเหลือไปทั้งสิ้น เพราะใครยังค้ำพระเจ้าไ้ได้?
 ใครเป็นที่ปรึกษาของเทวดา? อายุใครเคยถึงหมื่นปี?
 ถึงคำให้พรอย่างอื่น ๆ ถ้าฝ่ายหนึ่งไม่มีไ้เองแล้ว จะ
 ไปเข้าไ้เมกให้ไ้อย่างไร

เพราะอย่างนั้นเมื่อว่าแต่โดยย่อ การให้พรต่อกันต้อง
ประกอบพร้อมด้วยความยินดีต่อกัน คือให้เมื่อมีไมตรี
จิตต่อกันทั้ง ๒ ฝ่าย จึงเป็นพร เป็นองค์ของพรโดย
สาธารณทั่วไป

ถึงการทำให้พรโดยมีไมตรีจิตเป็นพรดังว่านี้ ก็
ให้ไปเป็นชนิดเป็นชั้นลำดับกันอีกหลายอย่าง ต่างกัน
ด้วยใจที่เจตนาจะให้พรเป็นต้น วาจากกล่าวพรแล
ประพาศติดตามพรเป็นที่สุก จะยกตัวอย่างเหมือนเช่น
เราไปรดน้ำทำขวัญเด็กโกนจุก เด็กนั้นก็ไม่ได้ทำบุญ
คุณแก่เราอย่างใด เด็กนั้นก็ชั่วอย่างใดเราก็ไม่รู้
ใจเรายังเป็นกลาง ๆ ไปโดยคำเชื่อเชืงของญาติเขา
ให้พรก็กล่าวแต่ตามที่ระนึกได้ ตามแบบที่เขาให้พร
กันเช่นนั้นเป็นไมตรีจิต แต่เป็นพรอย่างต่ำ

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนหนึ่งนายมีข้าวมาก แฉ่เผื่อ
เจือจานเลี้ยงดูอยู่เสมอ ถ้าข้าวคนใดขอตรงจงรักไว้

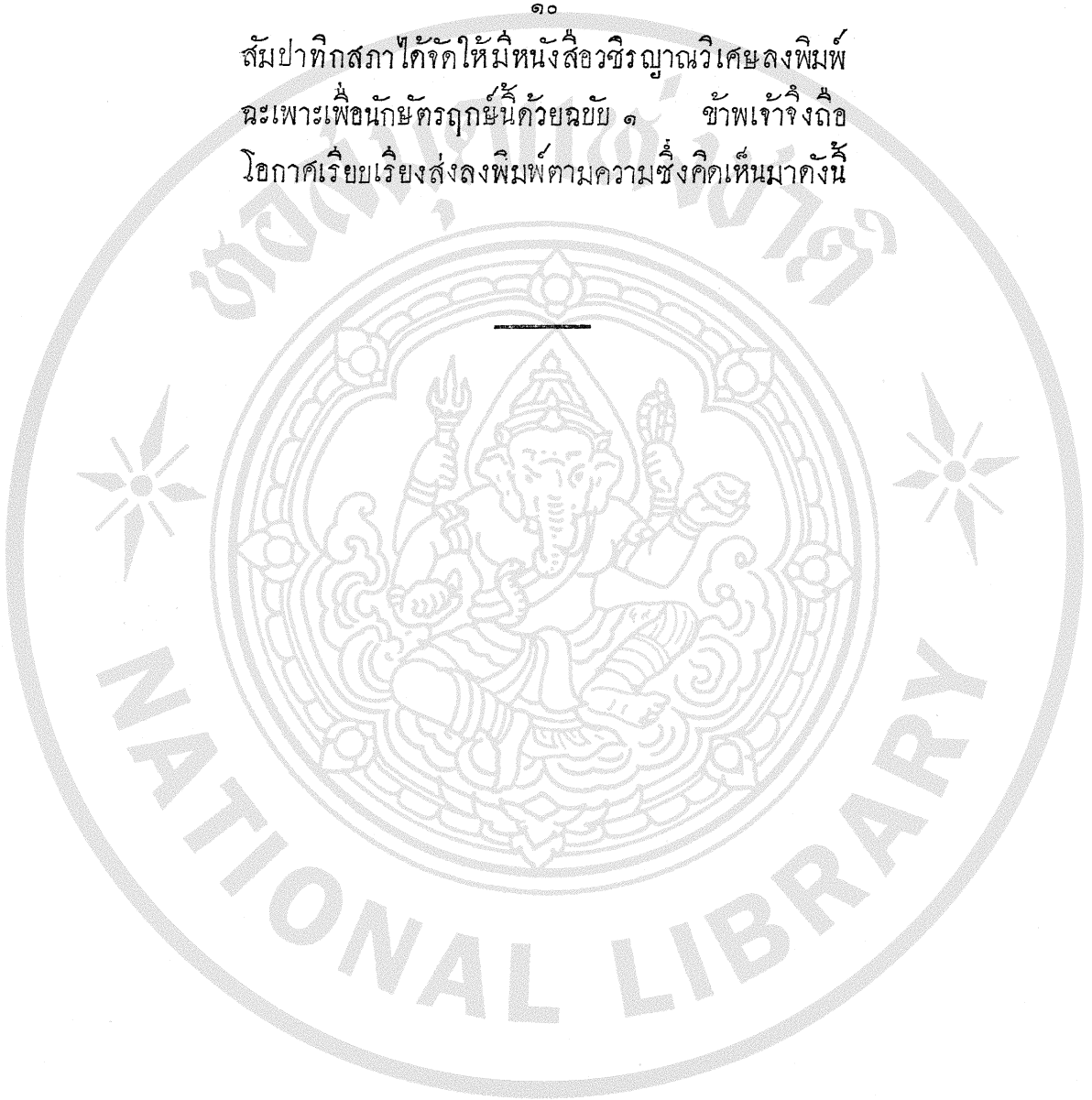
ใช้ไต่การงาร นายก็ให้รางวัลตามสมควรโดยความ
 ยินดี บ่าวเมื่อได้รับรางวัลแล้ว ถ้ายิ่งจงรักภักดีต่อนาย
 แล้วยิ่งใช้การงารของนายให้แข็งแรงยิ่งขึ้นนั้น ถึงบ่าว
 นั้นจะไม่ไต่ปรีปากอำนวยพรให้พระผู้เป็นเจ้าประทานสุข
 แก่นาย หรือขอให้เทวดาคู่มครองนายหรือขออะไรต่อ
 อะไรให้ ไต่แก่นายเลย ก็เป็นอันให้พรนาย ดีกว่า
 อย่างที่เราให้พรเด็กที่ไปร่อนน้ำทำขวัญ แลนายย่อมได้
 รัชผลพรดีกว่าเด็กนั้นได้รับพรของเรามาก

เพราะฉะนั้นการที่จะให้พร ถ้าจะให้เป็นอย่างสามัญ
 ให้อย่างเมอรอน้ำทำขวัญเด็กก็ได้ หรือให้อย่างยายแก่
 แก่ให้ก็ได้ แต่ถ้าจะให้เป้นพรอย่างวิเศษ คือถ้าผู้ซึ่ง
 จะรับพรเป็นผู้ปกครองเรา ก็ต้องตั้งใจจงรักภักดีซื่อตรง
 ต่อท่านผู้นั้น ถ้าผู้จะรับพรเป็นผู้เสมอกับเรา ก็ต้อง
 รักใคร่ผูกพันด้วยความดี ถ้าหากเป็นผู้ต่ำกว่าเรา ก็
 ต้องเมตตากรุณาไม่รังเกียจเกียจฉันท ส่วนวาจานั้นไม่

ต้องกล่าวให้ยืดยาว ความจริงย่อมเป็นของประเสริฐ
 ไม่มีชั้นลำดับว่าจริงมากจริงน้อย แลจากที่คิดทั้งปวงก็
 เหมือนกันไม่ต้องกล่าว ถ้ากล่าวคำใดแล้วก็เป็นพรทั้งสิ้น
 ส่วนความประพฤตินั้นเล่า ก็ต้องอุทิศสำหรับใช้สอยแล
 ทำกิจการที่จะเป็นความดีแก่ท่านโดยมิได้ คิยย่อหย่อน
 หรือสงเคราะห์กิจธุระแลช่วยป้องกันความทุกข์ หรือ
 แม้แต่สงเคราะห์ไม่ให้มีทุกข์เท่านั้นก็เป็นลำดับชั้นลงมา
 ตามควร พรถ้าจะให้โดยอย่างวิเศษต้องให้โดยประกอบ
 ด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ดังว่ามานี้ พร
 อย่างอธิบายมานั้นข้าพเจ้าว่า “พรมี” แล “ให้พร
 ย่อมมีคุณ”

เรื่องการอ่านวชิรพรนี้ได้ทำไว้เห็นมานานแล้ว ยังหา
 ใ้เรียบเรียงลงเป็นหนังสือไม่ สมัยนี้เป็นมงคลฤกษ์
 เฉลิมพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 เป็นคราวชาวเราเคยถวายไชยมงคลมาทุกปี แลกรรม

สัมปาทิกสภาได้จัดทำหนังสือชีวประวัติของสมเด็จพระ
พระเพทราชาพระอภัยมณีด้วยฉบับ ๑ ข้าพเจ้าจึงถือ
โอกาสเรียบเรียงส่งลงพิมพ์ตามความซึ่งคิดเห็นมาดังนี้

เทศกาลพระบาท

(ลงในหนังสือวิวัฒนาการรายเดือนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒)

การไปนมัสการรอยพระพุทธรูป หรือที่เรียกกัน
อย่างย่อ ๆ ว่า “ไปพระบาท” ซึ่งเป็นการได้เคย
ครึกครื้นเอิกเกริกอยู่แต่ในโบราณกาล แล้วรุ่งโรยมา
ทุกวันนี้ บัดนี้ก็จะกลีบครึกครื้นขึ้นใหม่อีกเป็นมั่นคง
แต่ว่าการทครึกครื้นขึ้นใหม่นี้ ไม่ใช่เป็นอย่างโบราณ
กลับมาครึกครื้น เป็นการครึกครื้นไปอย่างอื่นทางใหม่
เป็นแต่สักว่าอาศัยชื่อว่าพระบาทเป็นเค้า เหมือนกับ
ชื่อที่จำเรื่องหนังสือเท่านั้น

เมื่อจะกล่าวด้วยเทศกาลพระบาท ถึงความประสงค์
จะเป็นไปในทางใด ก็จำเป็นจะต้องกล่าวถึงต้นชน
ไปถึงเรื่องรอยพระพุทธรูปที่เขาสุพรรณ ซึ่งเป้นต้นเค้า
ของความนิยมที่ไปไหว้พระบาทนั้นเสียสักหน่อย แล
เรื่องรอยพระพุทธรูปนั้นมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร
แผ่นดินพระเจาทรงธรรม ว่าพวคนคนหนึ่งชื่อนายบุญ

ไปพบรอยเท้าใหญ่ในศิลาบนไหล่เขา แขวงเมืองสระบุรี
เมื่อจุลศักราช ๙๖๘ ปี พระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปทอด
พระเนตรสืบสั่งว่าเขารอยพระพุทธรูปโดยแท้ เพราะ
สมัยด้วยคำลังกากล่าวว่ารอยพระพุทธรูปมีอยู่ในเมือง
ไทยแห่งหนึ่ง จึงได้ทรงสร้างพระมณฑปล้อมรอยพระ
พุทธรูปนั้น แลทำที่ต่าง ๆ ในบริเวณเป็นอันมาก ที่
พระพุทธรูปก็เป็นที่ประชุมชนไปนมัสการตามระดูปี
แต่นั้นมา ถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินต่อ ๆ มากก็ได้ไปทรง
นมัสการแทบวันทุกพระองค์ แลทรงก่อสร้างสถาน
ที่ต่าง ๆ ในบริเวณนั้นเป็นอันมาก ที่พระพุทธรูปนั้น
จึงเป็นเจดีย์สถานอันสำคัญในพระราชอาณาเขตแห่ง ๓
ตลอดจนกาลบัดนี้ ในที่นั้นข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์จะ
พิจารณาแลวิชันนา ถึงขอที่ว่ารอยพระพุทธรูปนั้นจะเป็น
รอยที่พระพุทธรูปเจ้าใดมาเหยียบไว้จริงหรือไม่จริง ใคร
เชื่ออย่างไรข้าพเจ้าเชื่ออย่างไร ก็ขอให้เชื่อกันไปอย่าง
นั้นก่อน

จะขอก้าวแต่ด้วยประเทศที่มีสถานตามสมควร
 ที่หมู่เขาพระพทธบาทนั้นเป็นเขาอยู่ใกล้กรุงเก่ากว่าเขา
 หมื่นอื่นทั้งสิ้นโดยรอบ แลอยู่ห่างลำน้ำอันเรือเดินได้
 สดวกเพียง ๕๐๐ เส้นเศษ มีภูมิลำเนาที่เขียวสนุก
 สนานมาก จำเดิมแต่ทางที่ชนก็เป็นทางราย ไร่แล
 เกวียนเดินได้ทั้งกลางวันกลางคืน จะว่าด้วยป่า ๆ ก็
 ไม่รกร้างจะเที่ยวเตร่เดินเที่ยวก็ง่าย จะว่าด้วยเขา ๆ ก็
 งดงามหนักหนา เป็นฉากชั้นอยู่ใกล้ ๆ กัน วันหนึ่ง
 จะเที่ยวสักก็ลูกไม้ต้องขึ้นขายลำบากยากเย็นก็ไปได้
 จะว่าด้วยพื้นที่ ๆ ก็น่าเดินน่านั่ง ด้วยบางแห่งเป็นลำธาร
 บางแห่งก็เป็นหินค้ำ ข้างหนึ่งก็เป็นชายป่า เจริญสัก
 เหนื่อยหนึ่งสองเหนื่อยก็ไม่เบื่อ จะว่าด้วยกระบวรถ้าเล่า
 ถ้าไหนในเมืองไทยที่สนุกชุกยิ่งกว่าถ้ำมหาสนุกใคร
 เคยเข้าไปจนถึงที่สุดได้บ้าง

ถึงกระบวรที่จะเที่ยวพเนจรต่อไปอีก ก็ไม่รู้ว่าจะแห่ง
 ไปลพบุรีก็ใกล้ หรือจะไปพระฉายตลอดจนหนองโนหนอง

ยาวแลเมืองนครนายก หรือจะไปเขาแก้วพระบาทใหม่
 เขาคอกแลแก่งคอบตงพระบาทไฟพระบาทกลาง ก็ไปได้
 ทั้งนั้น ถ้าจะรวมความลงว่าแต่สั้น ๆ เอาความสข
 สกสณานของคนขึ้นเป็นทั้งแล้ว ที่อื่น ๆ ที่ไหนทั่วทั้ง
 เมืองไทย จะสมควรรับรองรอยพระพุทธรูปยิ่งกว่า
 เขาหมื่นไปแล้ว เป็นอันไม่มีเลย จะไม่เป็นที่คนทั้ง
 หลายพากันนิยมขึ้นก็ไปนมัสการนับด้วยหมื่นด้วยแสน
 อย่างไร

อนึ่งการที่คนทั้งหลายพากันนิยมไปไหว้พระบาทนั้น
 ย่อมทำให้ประโยชน์เกิดเป็นอันสูงส่งได้หลายอย่าง คือ
 ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาที่เจริญยิ่งขึ้น
 ในสันดานคนได้เป็นอันมาก แท้จริงถึงว่าการที่จะเกิด
 กุศลแลความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ไม่จำเป็น
 จะต้องเป็นเพราะรอยพระพุทธรูปนี้ หรือรอยพระพุท
 ธรูปไหนเลยนั้นก็จริงอยู่ แต่ก็อริยาคัยคนซึ่งความ
 ศรัทธาจะบังเกิดนั้นไม่เหมือนกัน เปรียบเหมือนอย่าง

คนใช้นาฬิกาสังเกตเวลา ผู้ใดมีสติกำหนดเวลาธรรม
 ของตัวนั้นคงอยู่แล้ว ถึงใช้เพียงนาฬิกาเจ็บบ คือ
 นาฬิกาพกเป็นต้นก็พอประโยชน์ แต่คนบางชนิดความ
 กำหนดไม่แม่นยำใดเหมือนเช่นนั้น ก็ต้องใช้นาฬิกาดี
 นาฬิกาปลุกเมื่อถึงกำหนด ถึงสติยังไหลเลื้อยอยู่
 เสียงระฆังสัญญาณโมงนั้น ก็จะต้องให้ระลึกรู้
 ได้ทันทั่วทั้งที่ จึงไม่เสียกิจธุระของตน พระพุทธบาท
 เหมือนกับระฆังนาฬิกา สำหรับเตือนสติของคนบางจำ
 พวกให้เกิดเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาได้ การที่มี
 เทศกาลไหว้พระบาทจึงยอมเป็นประโยชน์กำไรแก่พระ
 พุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ยังประโยชน์ที่ให้ความสุข
 สำราญแก่ราษฎร ฉะเพาะการค้าขายแลกเปลี่ยนทรัพย์สิน
 สมบัติแก่กันนั้นก็มีมาก คือพวกชาวบ้านป่าเมืองดอน
 ที่ขัดสนเงินทอง ต่างก็จัดหาสิ่งของควรมีราคาหาขาย
 ในแขวงนั้น คือเครื่องยาแลสัตว์ป่าต่าง ๆ มาขายได้
 เงินทองตามปรารถนา ข้างพวกชาวกรุงฯ มีเงินแต่ขัดสน

เครื่องยา อยากได้สัตว์ขากปากกันไปซื้อได้ตามประสงค์
 พวกชาวกรุง ๆ บางพวกเอาของต่าง ๆ ที่ชาวป่าหาขาย
 ควรต้องการคือผ้าพรรณนุ่งห่ม แลแหวนตักว้าวห่มะกล่ำ
 เป็นต้น ขึ้นไปจำหน่ายขายก็ได้กำไรมาตามประสงค์
 ฝ่ายเจ้าของเกวียนเจ้าของช้างม้า มีพาหนะว่างการ
 ให้ไปรับจ้างก็ได้ประโยชน์ตน เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว
 พระพุทธบาทนั้นทำให้ความสุขสำราญแก่ราษฎรผู้กระทำ
 การค้าขายได้เป็นอันมาก ยังประโยชน์ที่มีแก่ภูมิ
 ประเทศนั้นก็อีก ด้วยที่เดิมเป็นป่าเปลี่ยว ที่มามี
 ถนนหนทางไว้นาบ้านผู้คน จนเป็นทางไปมาสะดวกได้
 ทั้งนี้ ก็เพราะอาณาประชาราษฎร์พระบาทนั้นเป็นเค้ามูล
 ยังประโยชน์อย่างอื่นก็มี จะพรรณนาไปก็จะยืดยาวนัก
 เป็นแต่จะชี้ให้เห็นว่าที่มรอยพระพุทธบาทชนทนนั้น เป็น
 ประโยชน์ทั้งอย่างทีพรรณนามาแล้ว แลเป็นประโยชน์
 อย่างใหม่ ๆ ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ที่ร้ายประโยชน์
 ที่ยังไม่เคยมีจะมีขึ้นได้ในอนาคตเพราะพระบาทนั้นอีก
 หลายประการเป็นมั่นคง

ธรรมคำสั่งซึ่งมีอยู่ในโลก จะหาให้เป็นสิ่งวิเศษ
 โดยรอบที่เคียวนั้นหายากยิ่งนัก ฉะนั้นประเทศภูมิล้านนา
 เขาพระบาทก็มิได้เลียบอย่างเหมือนเช่นนั้น เพราะ
 ถึงว่าหน้าแล้งจะคงงามสนกสนานปานใด เมื่อถึง
 เทศกาลฝนก็กลับกลายเป็นอย่างหนึ่ง พันทวยวรณก็
 กลายเป็นโคลนตมหล่มลึก ล้อเกวียนไถไม่ได้
 เขาแล่นไถหน้าฝนไม่ก็ชนรูงระกันทั่วๆไป ใคร
 เคยขึ้นไปได้ความสนกสนานเมื่อน้ำแล้ง ลองกลีย
 ชนหน้าฝนก็ได้แต่ความไข้ไข้ทุกข์เวทนาลงมาแทบถึง
 อันตรายแก่ชีวิตก็เป็นได้ เพราะเหตุนี้คนทั้งหลายจึง
 ขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปได้แต่บระระก่เดียว
 ก็แต่เมื่อพิเคราะห์ไปอีกอย่างหนึ่ง จะว่าเป็นความ
 เลียแท้ก็ไม่ได้ ด้วยเทศกาลพระบาทที่ยังมีคน
 นิยมครกครนสยมาไถจนบัดนี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะที่ไป
 ได้แต่บระระก่เดียวด้วยคอกกระมัง ถ้าเป็นทีไปได้

ง่ายอยู่เสมอก็เห็นจะไม่สู้นิยมกันเท่ากันไปกับนักบุญแล้ว
 พระแก้วก็จัดว่าเป็นอย่างงดงามควรชมอย่างขบถอยู่แล้ว
 ก็ไม่เห็นชาวท่าพระแลท้ายสนมเอิกเกริกกันมาบูชา
 ปานใด ค่างคนก็คงมีความเลื่อมใสได้มานานมีสักการด้วย
 ความนิยมทั่วกัน แต่คงมาห้อยกันทีละคนสองคน
 มาเมื่อไรก็ได้จึงไม่เอิกเกริกอะไรอะ จึงคราวตรุษ
 สงกรานต์มีคนมามาก สังเกตดูก็มักเป็นแต่พวกมอญ
 ลาวทอญไปไกลมาหากทั้งนั้น ถ้าพระพุทธรูปอยู่ใกล้
 ไปง่ายเหมือนวัดพระแก้วแล้ว ก็คงจะดูกันไปเหมือน
 เช่นนี้ ถึงว่าพนทภูมิสถานพระบาทจะเสมอเหมือนกัน
 ทกระการที่จะไปก็มีใช้ง่ายทีเดียว คนที่จะไปต่างต้อง
 ออกเงินต้องละจางของตนตามมากแลน้อยแทบทั่วกัน
 ก็จะเป็นเหตุขัดขวางได้อีกทางหนึ่ง จึงว่าที่ไปพระบาท
 ไต่แต่ขลุระระเดี๋ยวนี้ คงจะไม่ทำให้เลื่อมใสประโยชน์
 อันใดนัก หรือจะว่าถ้าไปได้ที่กระก็คงจะไม่ใคร่ใคร่
 เหมือนไปไต่แต่ระเดี๋ยวนี้ดีกว่าไต่

เทศกาลกำหนดคนไปพระบาท ใครจะเป็นผู้กำหนด
นัดหมายไว้แต่เดิมก็ไม่ทราบเลย แต่ก็เป็นความเข้าใจ
ทั่วกันเป็นกลางว่า “กลางเดือน ๓ แลเป็นพร้อมกันที่
พระบาท” เช่นนี้ ก็เป็นเวลาคือนัดหมายกว่าวันอื่น
เพราะระบไปไม่พอรว้งเต็มที ดินก็แห้งสนิทหมดความชื้น
เจ็บจะมีที่พระบาท แลร้อนก็ยังไม่เจตนึก เดือนก็กำลัง
หงาย น้ำท่าในลำธารสระบ่อก็ยังพอหาได้ อนึ่งเกี่ยว
ช้างม้าพาหนะก็พอเสร็จการไรรู้ คนชาวนาก็พอว่าง
จะลงจะหาเวลาอื่นให้เหมาะกว่านั้นก็เห็นจะไม่มี

กำหนดนัดหมายการอย่างอื่นยังมีตลาดเคลื่อนละ
ลิมกันไต่ข้าง แต่กำหนดวันขึ้นพระบาทต่างอัศจรรย์
เข้าใจพร้อมเพรียงซึ่มทราบกันเสียจริง ๆ ถ้าจวนวัน
เข้าแล้วไต่ขึ้นแต่เสียงว่าคนนั้นจะไปพระบาทคนนั้นจะไป
พระบาท อย่างต่ำๆ ไต่ขึ้นเสียงว่าอยากไปพระบาทก็ออก
แซ่ไป บางพวกมีท่นรอนก็จืดเรือแพพาลูกหลานญาติ
พี่น้องไป บางพวกก็โดยสานเขาไปประสาไม่มีกำลัง

พาหนะ บางทีถึงที่หน้าวัดเจ้าแก้วเรือเขาไปก็มี ไม่ว่า
 แต่กรุงเทพฯ ฯ แต่บ้านบางไหนๆ ก็รีบเร่งจะไปให้
 ทันกำหนดวันนั้น ครั้นถึงท่าเรือก็ขึ้นเรือจะขึ้นเร็วไป
 ทางบก ใครถึงนั้นแล้วจะวิ่งไม่ขึ้นไปถึงพระบาทได้ ถึง
 เจ้าพ่อวัดเจ้าแก้วเรือไป ก็เป็นอันเหลือกำลังที่จะ
 วิชาสาธุเจ้าเรือได้ ตกลงเป็นไม่มีใครเจ้าเรือ ถึงต้อง
 จ้างพวกชาวบ้านอยู่ท่าเรือให้เฝ้าเลยเป็นธรรมเนียม ถ้า
 ถึงระดเจ้าพวกนั้นเป็นตงหางคอยรับฝากเรือหากินกันเสีย
 ขึ้นหนึ่ง คราวนี้ถึงเจ้าพ่อเจ้าของแถวนี้แลข้างมา
 ซึ่งเอามาคอยรับจ้าง ถ้าคนแรกขยับน้อย ถึงใดค่าจ้าง
 เล็กน้อยก็ตกลงยอมรับไปส่งถึงพระบาท ถ้าวันจวนคน
 อัดขัดต่างรีบเร่งจะไปให้ทันกำหนด ก็โกงราคาขึ้น
 คนไปก็ต้องยอม ค่ายจะรีบไปให้ทันวันกำหนด คราวนี้ถึง
 เจ้าพ่อบางโขมด คเฉพาะตั้งบ้านอยู่พอเหมาะ คนไปออก
 จากท่าเรือแต่เจ้าพ่อถึงนั้นก็พอออกหัว เจอพวกชาวบ้าน
 มานั่งเฝ้าเจ้าหลามขายอยู่ ใครเลยจะเว้นใดก็ต้อง

แหวเข้าไปส่งส่วยค่านางโสมค เลยเป็นโฮเต็ลขายเข้า
 หลามปรากฏข้อเสียงโคงคัง ครั้นขึ้นไปถึงพระบาทยัง
 ต้องชวนชวหาเข้าโรงที่อยู่ ห้องเล็ก ๆ น้อย ๆ มี
 เป็นอันมากก็ยังไม่ใคร่พอคน ใครขึ้นล้าไปก็มักจะไ้
 ความลำบาก ต้องถึงคาดปร้าอยู่กลางบ้ำ

เมื่อถึงวันกลางเดือน แลดวงบริเวณลานพระบาท
 ช่างกระไร คนช่างอึกแอแซ่ซ้องกันเสียบจริง ๆ เกือบจะ
 ไม่รู้ว่าเป้นลานพระบาทที่อยู่เชิงเขาากลางบ้ำ เติรไปทาง
 ไหนก็คน ดูไปทางไหนก็คน พระบ้างคฤหัสถ์บ้าง
 หึงบ้างชายบ้าง เต็กบ้างผู้ใหญ่มาก ดานนั้นยานี่ผู้
 โนน้องนี้ ที่รู้จักคุ้นเคยกันก็มี แผลกหน้ามาใหม่ก็มี
 คนมีคนทกชนิดไม่เลือกหน้า ใคร ๆ เข้าไปก็ยกไว้ ใคร
 เลยจะไ้ นกไ้ฝนว่า จะไ้พบตาตาบดที่เคยนั่งขอทาน
 อยู่เชิงสะพานข้างโรงสี ก็ได้พบตาคนนั่นเอง ขึ้นไป
 นั่งสิ้ขอทานอยู่ถ้ลานพระบาท แกเอาทวนรอนที่ไหน
 ไปอย่างไรก็ไม่รู้ เมื่อถึงเทศกาลแล้วลานพระบาทก็

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระครูพิเศษคัลลคุณ)
 เป็นผู้เอาระการกว้างขวางในหมู่ทนายแลคฤหัสถ์ทั้งปวง
 อยู่เป็นอันมาก เกิดปัญญาปรากฏเห็นความประสงค์ของ
 คนทั้งหลายในทางนี้ จะเป็นประโยชน์แก่บรรดาภิกษุ
 ทวารามได้ ด้วยในวัดนั้นมีภิกษุผู้มีมณฑปแล
 รอยพระบาททำไว้แต่เดิมแห่งหนึ่ง จึงคิดอ่านซ่อมแซม
 ขึ้นแล้วชักชวนชาวบ้านให้มาตั้งร้านขายของแทนชาวบ้า
 แลสมมตที่ต่าง ๆ ให้แทนประเทศในระยะเวลาไปพระ
 บาท คือ สมมตทำเรือจ้างวัดอรุณเป็นท่าเรือพระบาท
 ถนนหลวงทำใหม่ฝั่งตะวันตกเป็นถนนไปพระบาท ศาล
 เจ้าอะโรยอยู่กลางทางต่างว่าศาลเจ้าเขาคอก ที่เขตถนน
 หลวงต่อวัดอัมรินทร์ฯ ต่างว่าท้ายพิกล ลานวัดอัมรินทร์
 ก็ต่างว่าลานพระบาท ต่างว่ากันขึ้นไปจนกระทั่งพระบาท
 จำลองแลเขาอิฐปูน ก็ต่างว่าพระบาทแลเขาพระบาท
 จนตลอดเรื่อง ออกกำหนดนัดประชุมคนในกลางเดือน
 ๓ สามวัน พร้อมกับกำหนดที่ไปไหว้พระบาทใหญ่

ในวัยแรกที่คิดการนี้ ท่านพระครูล้านกล้างทนลง
แรงทนเห็นคเห็นอยเป็นอันมาก ก็ได้เห็นผลความคิด
ก็โดยทันที

วัดอัมรินทร์วาม โดยปรกติแต่จะหาคนเค็ดหรือจะหา
คนที่เคยได้ไปก็ยาก ครั้นมาเกิดเรื่องพระบาทแท่นขึ้น
ด้วยความคิดท่านพระครูล้านในนั้น พอถึงกลางเดือน
สามลานวัดที่เคยเปลี่ยว ก็แปลงรูปเป็นวันเล็ก ๆ อย
เต็มไป ขาดตั้งแต่ตักค่นตักตาม้าอ่อนเครื่องใช้สอยต่าง ๆ
ตลอดจนของใช้ของกินแทบถ้วนทุกอย่าง ที่ศาลาเคย
โกรงเกรงอยู่กลางวัดก็จัดเป็นศาลาโรงธรรมมีเทศน์
มหาชาติแลคาถาพันตลอดวัน จนกระทั่งที่ตัวเขาแล
มณฑปพระบาทซึ่งจะมั่งอยู่ไม่รู้วักยมา ก็เกิด
มีผู้คนศรัทธาพากันเย็บคเย็บคเย็บคยัดขึ้นไปในมัสการ
ไม่มีเวลาหยุด แต่เข้าเข้าบริเวณไปก็ไต่ขึ้นแต่เสียง
ระฆังแลเสียงพิณพาทย์แตรสังข์ ซึ่งพวกอาสาหาฮีมา
ประโคมครึกครื้นอยู่รอบเชิงเขา แลเข้าไปที่มณฑปก็แล

เห็นแต่แสงเทียนกับควันธูปกลิ่นไป รอยพระบาทใน
มณฑปนั้นแทบจะว่าเป็นทองไปทั้งรอยก็ว่าได้ เพราะ
ผู้ศรัทธาพากันไปนมัสการมีรู้ว่าวันละครึ่งพันคน

ความคิดของท่านพระครูท่านในเรือนนี้ ควรยอมว่า
สำเร็จได้ โดยวิเศษ สำเร็จได้เกินความประสงค์ของท่าน
พระครูอีกหลายทาง เพราะเกิดประโยชน์แพร่หลายออกไป
ไปอีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่าพวกจอตแพ้อยู่ใกล้วัด
อัมรินทร์ก็ได้ค้าฝากเรือ แห่หนึ่งนับด้วยสิบบาทสาม
ตำลึง พวกมาออกบ้านขายของก็ได้กำไรไม่รู้ ว่าวัน
ละครึ่งบาท ของถูกก็ขายได้แพง ของไม่ควรต้องการก็
ขายได้ พวกพิณพาทย์เครื่องสายพวกขายธูปเทียนแล
ทองคำเปลว พวกคนขอทานทั้งปวงก็ได้พบอดิเรกလာ
อันใหญ่ ยิ่งพระภิกษุสามเณรในวัดนั้นหรือวัดอื่น ๆ ที่ได้
รับนิมนต์เทศน์มหาชาติแลคาถาพัน ชันค่าที่สุดเจ้านาค
ที่โกนหัวโกนคิ้วนั่งเรือไว้จะบวชอยู่ตามริมทาง ก็ได้รับ
ทานบริจาคนานกว่าจะหาได้ทีอื่น เพราะคนทั้ง

หลายที่ไปย้อมไปด้วยใจนเริง เห็นร้านก็ต้องซื้อเห็น
 เรือไรก็ต้องให้ ด้วยความเต็มใจทำบุญทำกุศลรวม
 กันอยู่ในตัว วัดอัมรินทร์ ฯ ก็กลายเป็นดินที่เอิกเกริก
 ครึกครื้นใหญ่ ตลอดเทศกาลกำหนดไหว้พระบาทบสระ ๓
 วันแต่นั้นมา

เมื่อวัดอัมรินทร์ ฯ ได้ตั้งตนจัดการอย่างใหม่ขึ้นดังนี้
 ไม่ช้าวัดก่อนที่มรยพระบาทจำลองอยู่กับวัด ก็คิดอ่านเอา
 อย่าง จัดการมีกำหนดคนตมมาขนบ้างหลายพระ
 อาราม มีวัดจักรวรรดิ วัดราชนัคดา วัดราชคฤห์เป็น
 ต้น แต่ที่วัดก่อนคิดขนบ้างอย่างนั้นเป็นการคิดเมื่อความ
 นิยมของคนชมซาบอยู่ในพระบาทวัดอัมรินทร์ ฯ เสียแล้ว
 ไม่กล้าคราวก็เป็นอันต้องร่วงโรยเลิกไป เว้นแต่ที่วัด
 จักรวรรดิวัดเดียวยังติดแลครึกครื้นมาได้ทุกปี จนเป็น
 คู่แข่งพระบาทวัดอัมรินทร์ ฯ อยู่ในบัดนี้
 พระบาทวัดจักรวรรดิน ครึกครื้นได้ ด้วยเหตุต่างกัน
 คนละอย่างกับวัดอัมรินทร์ ฯ วัดอัมรินทร์ ฯ ครึกครื้น

ด้วยเป็นต้นคิดจัดการขึ้นก่อน ทำให้ความนิยมของคน
 ในทางต่างว่าพระบาทใหญ่ ติดแน่นอยู่ที่นั่นมาก แลกระ
 ขวรท่าทางภูมิประเทศที่พรรณนามาข้างต้น ก็อยู่ข้างเข้า
 ที่กว่าวัจจักรวรรดิ ฝ่ายข้างวัจจักรวรรดินั้น ถึงกระขวร
 พระบาทแลท่าทางภูมิสถานอยู่ข้างจะร่อยๆ ก็ได้เปรียบ
 ข้างฝ่ายการสนุกสนานในกระขวรซอแลขายของกว่าวัค
 อัมรินทร์ ฯ หลายเท่า ด้วยอยู่ในตลาดลำเพ็ง แต่ตัว
 ตลาดลำเพ็งโดยปรกติก็เป็นทีประชุมของแปลกประหลาด
 ต่าง ๆ ไม่มีที่ไหนสู้แล้ว เมื่อถึงคราวเทศกาล
 พระบาท ชาวบ้านลำเพ็งพากันคิยอศสังของมาขาย
 ประชันกันเต็มไปในตลาดวัจจักรวรรดิ ก็คิดเค็ดร้าน
 ขายของวัคอัมรินทร์ ฯ จะสู้ได้อย่างไร เพราะเหตุนี้คน
 ทั้งหลายจึงพากันนิยมไปพระบาทวัจจักรวรรดินับด้วยพัน
 ด้วยหมื่นด้วยอีกแห่งหนึ่ง
 เมื่อใดกล่าวเกยมาถึงพระบาทวัจจักรวรรดิด้วยดังนี้
 แล้วที่จะลืมนความคิยของท่านที่คิดจัดการนั้น ไม่กล่าว

ให้ปรากฏความดีในที่นี้ด้วยยอมไม่ควร การพระบาท
 วัดอัมรินทร์ ฯ เกิดขึ้นได้ ในที่แรกเพราะความอารีกว้าง
 ขวาง แลความสุภาพเห็นคเห็นนอยของท่านพระครูล้าน
 นันโต พระบาทวัดจักรวรรดิก็เกิดขึ้นได้ด้วยความอารี
 กว้างขวาง แลความสุภาพเห็นคเห็นนอยของพระปลัด
 มา(๑) ฉะนั้น ฉีกกันแต่ว่าพระปลัดมาได้เป็นต้นคิด
 เรื่องไปพระบาทแทนขึ้นเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็มีการปฏิ
 สังขรณ์ที่ต่าง ๆ ในวัดนั้น ท่านเป็นผู้เอาธุระออกแรง
 ทำสำเร็จมานอกจานเรื่องพระบาทนั้นก็เป็นอย่างนั้นมาก ยิ่งอีก
 ส่วนหนึ่ง คือความบำรุงวัดโดยกุศลภาพ คือทวงศตระกูล
 พระยาเพชรภา ฯ (ทิศ สิงหเสนี) ได้ช่วยอุดหนุน
 ก่อหลายอย่างหลายประการ เมื่อจะว่าโดยย่อแล้วจะ
 บรรณำลงทุนรอนวัดจักรวรรดิเป็นต่อวัดอัมรินทร์ ฯ หลาย
 เท่า จะทำอะไรก็ได้ที่ใดเร็ว เป็นต้นว่าก่อเขา เขาก่อ

(๑) ต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระมงคลทิพมุนี ได้เลื่อน
 สมณศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ ถึงรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นที่พระพุฒจารย์

กันโดยอิงกินเผา ^{๒๘} ทว่านั่นก็ช่วยหม้อเล้าด้วยเคลือบ
 เพราะมีพวกสำเริงนำมาช่วย กระบวรขอแรงก็ได้แข็ง
 แกร่ง เขาเล่าว่าเมื่อทำการปฏิสังขรณ์พระปรางค์คราวนี้
 ท่านปลัดมาทำกระเบื้องทำปูนผสมสาบให้คนชัก ใต้ที่ละ
 มาก ๆ เวลากลางคืน ๆ พวกตลาดสำเริงพากันไปชัก
 ทำปูนช่วยเซ ๆ กันจนตักจนคนแทบทุกคน แท้จริงถ้า
 วัตรอัมรินทร์ ๆ ไม่ได้ความดีที่เป็นต้นคิดไว้ ก็คงเป็น
 รองวัตรจักรวรรดิหลด

การที่เกิดพระบาทแท่นขึ้นในกรุงเทพ ฯ ^{๒๙} ทว่า
 อัมรินทร์ ๆ แลวัตรจักรวรรดิ ๒ แห่งนี้ ก็เป็นเหตุให้เกิด
 ประโยชน์ต่าง ๆ ได้หลายอย่าง ประโยชน์โดยสามัญ
 ที่เป็นการของเกี่ยวกับพระบาทใหญ่นั้นยกไว้ ไม่ต้องกล่าว
 เป็นอันรู้พระบาทใหญ่ไม่ได้แน่แท้ ไม่ต้องเถียง ก็แต่
 ประโยชน์ที่เป็นอย่างใหม่แปลกกว่าพระบาทใหญ่ก็มีอยู่
 หลายอย่าง ควรยกขึ้นวินิจฉัยได้ ขอหนึ่งทำการขายของ
 ลักษณะการขายของโดยธรรมดาเคยมีคนชื้อยอม เลือก

สรรคหาลังที่ราคาถูกพอใจตนได้แล้วจึงซออยู่เป็นพน ถึง
 ว่าของจะดีพอใจ ถ้าราคาแรงก็ยกเข็นไปเลือกหา
 ของราคาถูก พวกขายของก็จำเป็นต้องอาศัยให้ขาย
 ไปได้เป็นประมาณ ถึงจะมีช่างฝีมือทำสิ่งของให้วิจิตร
 งดงามไต่ปานใด ก็ไม่กล้าทำมาขาย เพราะทำของก็
 ก็ต้องแล้วช้า แล้วช้าก็เปลืองทุนเปลืองแรง เปลือง
 ทุนเปลืองแรงก็ต้องเรียกราคาแพง เรียกราคาแพงก็
 ไม่มีใครซื้อ ไม่มีใครซื้อเจ้าของก็ต้องขาดทุน จึงไม่
 ใครมีใครทำสิ่งของให้เป็นอย่างวิจิตร เพราะเหตุนี้มี
 ผลไปถึงการทำของก็เลวลง ตัวช่างที่จะทำได้ก็จริงก็
 มีน้อยลง ว่าโดยใจความก็คือการช่างขาดความขำรง
 จะสังเกตตัวอย่างก็แลเห็นได้ง่าย ๆ จึงการช่างเขียน
 แต่ก่อนก็ถือว่าขรัวอินโข่งเป็นฝีมือดีกว่าคนอื่น ฝีมือเขียน
 ปรากฏว่าผนังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อยู่
 ห้อง ๑ เป็นสำคัญ ตั้งแต่ขรัวอินโข่งตายแล้ว ก็ไม่
 ไปได้ยินว่าช่างเขียนฝีมือเทียบมณนมที่ไหนอีก ด้วยผู้

จ้างประสงค์จะเสียแต่ราคาถูก ๆ ไม่ใคร่เลือกพนเอา
ให้ คัสกัแต่จะให้เขียนแล้วได้ไปประมาณ พวกช่าง
เขียนทำการหาค่าจ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้นก็คิดแต่จะทำขอ
เป็นรูป ก็ยี้ให้แล้วไปได้ค่าจ้างแล้วก็ไปพอ ไม่มีใคร
คิดอสาหะให้ ฝีมือขึ้น วิชาช่างเขียนจึงเลื่อมมาช้า
นาน จนถึงเมื่อสักสองสามวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวทรงพระราชดำริห์ว่าช่างไปวัดให้เกลี้ยกล่อมช่าง
เขียนมาพระราชทานเงินเดือนพอเลี้ยงชีวิตไม่ต้อง ขวน
ขวาย แลให้กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจเป็นแม่กองหา
แบบแผนมาฝึกสอนให้เขียน เขียนกันจนจะแล้วก็ตาม
เอาแต่เป็นประมาณ ถ้าใครเขียนตัวพิเศษยิ่งได้ รับ
พระราชทานรางวัลอีก พวกช่างเขียนก็พากันอสาหะ
แข่งฝีมือกัน จนบัดนี้ไปแลกรูปที่ช่างพวกนั้นเขียนฝึก
กันกับเมื่อแรกแรกกับคนละคน ถึงฝีมือขจรขึ้นช่างก็ทำ
ไม่ไม่ได้ รูปเขียนแผ่นหนึ่ง ๆ ถึงสิบบาทสามตำลึง
ห้าตำลึงก็ขายได้ ชักตัวอย่างพอให้เห็นว่าวิชาช่าง ถ้า

ยารงแล้วก็เจริญได้ นี่เป็นแต่วิชาช่างเขียนอย่างเดียวยังวิชาช่างอื่นๆ ที่ร่วรงโรยอยู่ก็ยังมีอีกหลายอย่าง มีช่างประคัมขแปเป็นต้น ก็ร่วรงโรยเพราะโรคที่กล่าวนำมาแล้วทั้งนั้นมิใช่ไทยจะโง่เง่าทำอะไรให้ ก็ไม่ได้เมื่อใด

การที่มีพระบาทแทนขึ้น เมื่อแรกๆ ของชายก็เป็นของธรรมดาซื้อหามาแต่ตลาด แต่บัดหลังๆ มาขึ้นคเจ้าของร้านประกวดกัน หาของทำขึ้นด้วยฝีมือช่างคิดทำมาขาย แปรลกตาออกไปหลายอย่าง ด้วยผู้ไปเที่ยวมักซื้อของแปลกประหลาดขึ้น ถึงราคาแพงสักหน่อยก็ไม่ใคร่เสียตาย ถ้าเป็นไปได้เช่นนี้พระบาทแทนคงจะเป็นเหตุบำรุงความคิดแลฝีมือช่างให้เจริญได้ อย่างหนึ่งถึงมีมากน้อย อีกประการหนึ่งการสโมสรในที่ประชุมชนที่คนมักคิดครั้นคร้ามความประพฤติของคนพาลแลพวกเจ้าชู้ ก็ดบังเบาลง ในการประชุมไปพระบาทแทนนี้ เห็นได้ชัดที่พวกสาว ๆ ชาวบ้านพากันออกมานั่งร้านก็มีหลายราย คนจำพวกนี้เป็นสัตว์

มีการรวม การสนทนานครึกครื้นมีที่ไหนก็ไม่มีใครได้
 ญ ถ้าเศษพระบาทแทน ทำให้นิสัยพวกนักเลงสำราญ
 กลับเรียบร้อยโตแม่แต่ขี้ละ ๓ วัน ก็จะเป็นกศล
 ของพวกสาว ๆ ชาวบ้านเป็นหนักหนา แต่กลัวจะไม่
 ใครเป็นไปได้อ เพราะพวกช่อของยังมีกพดจาเคาะเคาะ
 เกินพิภค จนได้ยินว่าขางร้านถึงต้องหาสาว ๆ สำหรับ
 สู้ปลากมาขายของก็มี เขาทำเช่นนั้นก็เพื่อจะให้ชนม
 สมกับน้ำยา แต่เป็นการไม่คิดทั้งสองฝ่าย ถ้าอยาก
 จะให้สนุกรึกครื้นก็ยื่นไปได้อแล้ว ต้องระวังเสียด้วย
 กันทั้งสองฝ่าย คือพวกชายก็ขายโดยสภาพ พวกช่อ
 ก็พดจาให้สภาพจึงจะควร ในข้อนี้คิดว่าพระบาทแทน
 ยังให้ประโยชน์ได้แต่หนึ่ง อีกข้อหนึ่งประโยชน์ที่
 จะได้แก่พระอารามเพราะพระบาทแทนนี้ ถึงว่าจะมีอยู่
 ย่างแล้วก็ยังไม่พอ น่าที่จะจัดให้ดิดี สักเกตคนนิสัย
 คนไปพระบาทแทนทั้งสองแห่งนี้ ถึงความประสงค์จะ

เป็นอย่างไรก็ตาม คุชอบศรัทธาออกเงินทำบุญอย่าง
 ใดอย่างหนึ่งด้วยกันแทบทุกคน บัน ทวตจักรวรรดิท่าน
 ปลัดมาบอกบุญบิณฑาทองพระพุทธรูปองค์หนึ่ง คนช่างพา
 กันซื้อทองคำเปลวไปปิดที่กระไร คุชแทบจะไต่ทองพอ
 ปิดพระท่านนั้นสักสองสามองค์ ถึงค่าที่ซื้ออุปเท่ห์นบชา
 ค่าให้ท่านก็ไม่ว่าจะเท่าไหร่ แต่ประโยชน์เหล่านี้ยัง
 ไม่ได้แก่พระอารามตามสมควร ที่พระบาทศรีครุฑ
 ครุฑครุฑไป ที่อื่น ๆ คือศาลาวิหารการเปรียญที่ชุก
 โชมก็ยังชุกโฉมไป ไม่ได้ด้วยความสงเคราะห์ของ
 พระบาทที่อยู่ในวัดนั้นเลย ถ้าเช่นนั้นได้จัดใหม่ประตูเข้า
 วัดเมื่อเทศกาล บอกเขาให้รู้ว่าจะเรียกรายปฏิสังขรณ์
 วัด เรียกเงินคนเข้าไปในวัดเพียงคนละโสฬศเดียว
 พวกที่ไปขายของหากำไรก็ให้เสียค่าเช่าที่ปลกร้านหรื
 ่นขายขึ้นแก่วัด รวมเงินทั้งปวงนี้ไต่มาจนน้อยเท่าใด
 ก็ให้ท่านพระครูล้าน แลท่านปลัดมาทำการปฏิสังขรณ์
 ที่ชำรุดชุกโฉมในวัดนั้น เมื่อถึงเทศกาลยี่ห้านักเขียน

ขาญชีจำหน่ายรายการแลจำนวนเงินที่ไต่แลที่ทำไป ปีค
 บ่ายไว้ ให้คนนอนโมทนาก็จะเป็นการดีอย่างยิ่ง ชื่อว่าเจ้า
 บ้านท่านมีไต่ตกาย การครึกครื้นเกิดขึ้นในวัดก็มีได้
 ทอดทั้งวัดให้ชุกโชน เงินที่ได้ ก็จะได้ด้วยเขาเต็มใจ
 ให้ไม่มีผู้ใดเดือดร้อน แม้แต่คนนอกพระพทธศาสนา
 ก็จะไม่ติเตียนได้ คนที่เลื่อมใสศรัทธาก็มีแต่พากัน
 ยินดี ก็เหมือนว่าจะได้เงินคราวละมาก ๆ ที่เคียว
 ความคิดอันนี้มีใช้จะเห็นดี เห็น ควรจะทำ แต่ข้าพเจ้า
 คนอื่น ๆ ที่คิดเห็นเช่นนั้นก็มีมาก ถึงท่านพระครูล้าน
 แลท่านปลัดมาบางที่ก็ได้คิดแล้ว แต่ไม่อาจจัด
 ขึ้นหรืออย่างไรก็ไม่รู้เลย ชื่อนี้ก็เป็นประโยชน์สำคัญ
 ของพระบาทแทน แต่ยังมีไต่เกิดขึ้นอยู่อีกอย่างหนึ่ง
 เมื่อใดกล่าวพรรณนาความตลอดทั้งเรื่องพระบาทใหญ่แล
 พระบาทแทนคนแล้ว จึงควรกำหนดลงเป็นใจความไว้
 ว่าการที่มีพระบาทใหญ่แลพระบาทแทนขึ้นในเมืองไทยนี้
 เป็นการที่มีคุณมีประโยชน์เป็นอันมาก

คำอธิบายเรื่องเจ้าคุณประตุนั้น

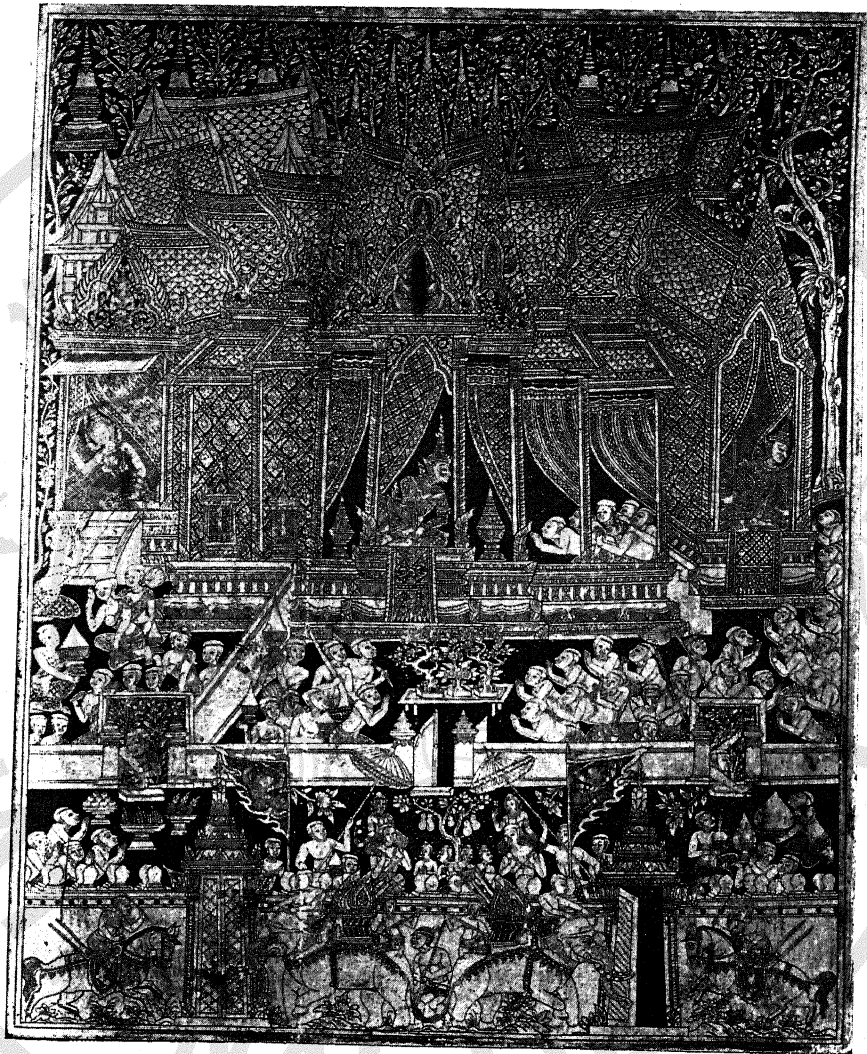
เรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ตอบคำถามว่า

บุคคลผู้ใดซึ่งเรียกกันว่าเจ้าคุณประตุนั้น

ผู้ที่ได้นำมาว่าเจ้าคุณประตุนั้น ทราบว่าเป็นที่
ท้าวศรีสรีระ ในรัชการที่ ๒ กล่าวกันว่าชื่อตัวชื่อมี
คือผู้ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้
ทำรูปไว้ณมณฑลพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และมี
โคลง (เข้าใจว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชการที่ ๔) จารึก
ไว้ที่รูปนั้นนบ ๑ ขึ้นบาทต้นว่า

“๑ แดงลักษณะรูปท้าว ศรีสรี จาเย”

แต่อีก ๓ บาทข้าพเจ้าจำโคลงไม่ได้ ครั้นไปดมเมื่อเร็ว ๆ
นี้ก็เห็นทาสลบโคลงเสียหมดแล้ว สืบหาผู้จำไว้ได้ยังไม่
พบตัว จำได้แต่เนื้อความของโคลง ๓ บาทต่อไปนี้
เป็นคำสรรเสริญว่า ท้าวศรีสรีระเป็นผู้เชี่ยวชาญใน
ราชการในพระราชนิเวศน์เท่านั้น อนึ่งที่รูปท้าวศรีสรีระ

ลายตู้แสดงภาพรัชกาลที่ ๒
อธิบายในเรื่องเจ้าคุณประทุมดิน

นั้นมีรูปโฉมคนรับใช้ขึ้นไว้ด้วย ๒ คน ๆ หนึ่งชื่อจำบัว
 คนหนึ่งชื่อกติ อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ คนชื่อนั้นข้าพเจ้ารู้จัก
 เหตุที่เรียกท้าวศรีสรีจุฑา มี ว่าเจ้าคุณประตูกินนั้น
 เพราะท้าวศรีสรีจุฑา มี มักออกนั้งว่าการ เช่นรับพวกขอ
 ใ้เข้าเป็นต้น ที่ประตูกินเป็นมูลเหตุ คนทั้งหลายจึง
 เรียกว่า เจ้าคุณประตูกิน (ความที่กล่าวขานมีรูปเขียน
 ไว้ในตู้ลายรดน้ำใบ ๑ เคียงนอนที่หอพระสมุท ฯ เขียน
 รูปแสดงพระราชวังครั้งรัชกาลที่ ๒ มีรูปหญิงมีบันคา
 คักักคน ๑ นั้งรับแขกอยู่ที่ประตูพระราชวังเป็นสำคัญ)
 แต่คำที่เรียกว่าเจ้าคุณนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า แต่เดิม
 เป็นแต่คำสำหรับคนทั้งหลายเรียกยกย่อง มิใช่เป็นยศ
 คักักซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง แต่โดยราชนิยม
 เหมือนจะมีคำ ๒ คำเป็นคักักนี้ คือ “เจ้าครอก” คำ ๑
 “เจ้าคุณ” คำ ๑ เป็นคำสำหรับคนทั้งหลายเรียกผู้มียศ
 เจ้าครอกเรียกผู้มียศในราชสกุล เช่นเรียกพระองค์เจ้า
 ว่า เจ้าครอกวัดโพธิ์ เป็นต้นอย่าง แม่เจ้านายที่ทรงคักัก

เป็นเจ้าฟ้า แต่โบราณก็มักเรียกกันว่า “เจ้าครอกฟ้า”
 คำว่าเจ้าครอกนี้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินสมเด็จพระยา
 ปวเรศวริยาลงกรณ์ แลสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรี
 สิริวงศ์เรียกเจ้านายที่ยังมิได้ทรงกรมว่า “เจ้าครอก”
 มาจนในรัชกาลที่ ๕ คำว่าเจ้าคุณนั้นเป็นคำสำหรับเรียก
 ผู้ที่มียศภายนอกราชสกุลทั้งชายหญิง เป็นต้นว่าพระ
 อภิเษกที่มียศเป็นพระราชอาคันตุกะ ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณ ขุน
 นางมียศถึงกนิพานทองก็เรียกว่าเจ้าคุณ สตรีที่มียศสูง
 ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณ มีทั้งที่เป็นราชินิกุลเป็นเจ้าจอม
 มารดาแลเป็นท้าวนาง เจ้าคุณราชินิกุลนั้น เช่นเจ้าคุณ
 นวล มารดาสมเด็จพระเจ้าพระยาทั้ง ๒ เรียกกันว่าเจ้าคุณ
 โต เป็นต้นอย่าง ฉิตาของเจ้าคุณนวลที่ได้มีตำแหน่งใน
 พระราชวังคือเจ้าคุณนุ่น ก็เรียกว่าเจ้าคุณวังหลวง เจ้า
 คุณคุ้มก็เรียกว่าเจ้าคุณวังหน้า เจ้าคุณต่าย ก็เรียกว่า
 เจ้าคุณปราสาท เจ้าจอมมารดาที่ยกย่องกันว่าศักดิ์
 เช่นเจ้าจอมมารดาตานี รัชกาลที่ ๑ ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณ

วัง เจ้าจอมมารดาสรรัชกาลที่ ๒ ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณพิ
แต่ท้าวนางที่เรียกกันว่าเจ้าคุณ ได้ยินแต่เรียกท้าว
ศรีสัจจา มี นัคนเคี้ยว เห็นจะเป็นเพราะได้วราชาการ
ต่างพระเนตรพระกรรณสิทธิ์ขาดเมื่อในรัชกาลที่ ๒ มี
เกียรติคุณยิ่งกว่าท้าวนางคนอื่นๆ พวกชาววังยำเกรง
มากจึงเรียกกันว่าเจ้าคุณ เจ้าคุณที่กล่าวมาทั้งปวงนี้
เข้าใจว่ามีไต่ทรงตั้ง เป็นแต่คนทั้งหลายเรียก เมื่อ
สังเกตคุณสมบัติของตัวบุคคลที่กล่าวมา เห็นจะเรียกกัน
หนาหเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึงทรงเรียกตามในพระราช
นิพนธ์ เป็นคำพูดของพวกนางชาววังในบทร้องเพลงช้า
อ้างถึงเจ้าคุณประตุนั้นว่า “จะไปเวียนเจ้าคุณประตุนั้น”
ดังนี้

มีความกล่าวกันอีกอย่างหนึ่ง ว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๑
พวกชาววังเรียกสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ว่าเจ้า
คุณประตุนั้น ชื่อนี้ข้าพเจ้าไม่พบหลักฐาน แต่ไม่
เชื่อว่าเป็นจริง เพราะสมเด็จพระอมรินทรได้เป็นท่านผู้หญิง
มาแล้วแต่ก่อนเสวยราชย์ เมื่อประสูติฐานพระราช

วงศ์มีพระราชโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้าถึง ๔ พระองค์ เห็น
ว่าคนทั้งหลายคงเรียกว่าสมเด็จพระพันวัสสา ตามแบบ
อย่างพระอัครมเหสีครั้งกรุงเก่า ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒
ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เทียบ
กับกรมพระเทพามาตย์ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงครั้ง
กรุงเก่า ในรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายจึงเรียกสมเด็จพระ
ศรีสวรินทิราฯ ซึ่งเป็นพระอัครมเหสี ว่าสมเด็จพระพัน
วัสสาตามอย่างครั้งรัชกาลที่ ๑ ต่อมา ข้าพเจ้าคิดเห็น
ว่าความจริงจะเป็นเช่นนั้น ถ้าคนเรียกสมเด็จพระ
อมรินทรวา เจ้าคุณประคตินไสร ในบทร้องเพลงชาติ
ทรงพระราชนิพนธ์คงทรงว่า “จะไปทูลเจ้าคุณประคติน”
ไหนจะทรงว่า “จะไปเรียนเจ้าคุณประคติน”

เจ้าคุณซึ่งเป็นยศสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง พึง
ปรากฏว่าขึ้นในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้นแรก ๒ คน คือเจ้าคุณแช ซึ่ง
คนทั้งหลายเรียกกันว่าเจ้าคุณตำหนักใหม่ เป็นธิดา

สมเด็จพระยาองค์ใหญ่คน ๑ เจ้าคุณน่วม ซึ่ง
 คนทั้งหลายเรียกกันว่าเจ้าคุณดำหนักเค็ม เป็นธิดาสม
 เด็จพระยาคณน้อยคน ๑ เพราะเจ้าคุณทั้ง ๒ นี้เข้าไป
 ไม่มีตำแหน่งรับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรด
 ให้มีปลัด (ทำนองพระราชาคณะ) ทั้ง ๒ คน คือคุณ
 ปลัดขำ แลคุณปลัดเส่งยม ต่อมาทรงตั้งธิดาสมเด็จ
 พระยาองค์ใหญ่เป็นเจ้าคุณอีก ๒ คน คือเจ้าคุณปุก
 เรียกกันว่าเจ้าคุณกลางคน ๑ เจ้าคุณหรรษา เรียกกัน
 ว่าเจ้าคุณน้อยคน ๑ ทรงตั้งธิดาสมเด็จพระยา
 คณน้อยเป็นเจ้าคุณอีก ๒ คน คือเจ้าคุณเข้าคน ๑ เจ้า
 คุณกลคน ๑ เจ้าคุณทั้ง ๔ นี้หาปรากฏว่ามีปลัดไม่
 เห็นจะเป็นเพราะไม่ได้เข้าไปมีตำแหน่งรับราชการใน
 พระบรมมหาราชวัง

นอกจากทรงตั้งเจ้าคุณ ๒ คนที่กล่าวมา พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดถ้านั้นคร
 เจ้าคุณให้เป็นต่างชั้นอีกอย่าง ๑ คือ เจ้าคุณซึ่งเป็นพระ

ภคินีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงยกถันนัคร
เป็นเจ้าคุณพระไวยิกา เจ้าคุณที่เป็นธิดาของเจ้าคุณพระ
ไวยิกา คือเจ้าคุณที่เป็นพี่สมเด็จพระยาทั้ง ๒ นั้น
โปรด ฯ ให้มีถันนัครเป็นเจ้าคุณพระสัมพันธวงศ์
เหมือนจะมีที่ใช้ตามที่ทรงกำหนดแต่สำหรับเขียนผ้าทอง
ทอศตปักรณในพิธีกาลานกาลเท่านั้น

พิเคราะห์ที่การที่ทรงตั้งเจ้าคุณเมธีราชกาลที่ ๔ นั้น
สันนิษฐานว่าจะเป็ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเพื่อจะทรง
ยกย่องธิดาสมเด็จพระยา ๒ องค์ให้มีบันดาศักดิ์สูง
อย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ น่าจะเป็นเพราะสมเด็จพระยาทั้ง
๒ องค์มีบุตรธิดามาก พวกบ่าวไพร่ผู้คนเห็นจะเรียก
ธิดาของสมเด็จพระยา ๒ องค์นั้นว่าเจ้าคุณพนเผื่อไป
จึงทรงตั้งธิดาภรรยาหลวงขึ้นเป็นเจ้าคุณ เป็นการทรง
จำกัดว่าควรเรียกว่าเจ้าคุณได้เพียงนั้น การที่เรียก
เจ้าคุณพนเผื่อมีคำเล่ากันมาว่าถึงเจ้าจอมมารดาต่าง

กรมผู้ใหญ่ เช่นเจ้าจอมมารดาศิลา ของกรมพระ
 พิพิธ ๑ กรมพระพิทักษ์ ๑ แลเจ้าจอมมารดาปรางของ
 กรมหลวงวงศา ๑ เป็นต้น ข้าพเจ้าก็เรียกกันว่าเจ้า
 คุณ บางทีทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงตั้งเจ้าคุณให้มขนาศึกถินน จะมีพระราชประสงค์
 เพื่อยกย่องการเรียกเจ้าคุณพว เพราะทาง พวกเจ้าจอม
 มารดาตัวก็ไปไม่ได้ ประเพณีการทรงตั้งเจ้าคุณจึงได้
 เกิดมาแต่รัชกาลที่ ๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ค้าบถถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร

วันที่ ๒๐ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

แจ้งความ

ขอพระสมุดสำหรับพระนคร

ด้วยขอพระสมุดสำหรับพระนครมีหนังสือเรื่องต่าง ๆ
จำหน่ายคือ ๑ พงศาวดาร ๒ ตำราความรู้ต่าง ๆ
๓ บทละคร ๔ กลอนต่าง ๆ ๕ ชาติกต่าง ๆ
๖ ธรรมปริยาย ๗ เทศนาสมเด็จพระสังฆราช (สา)
แม้ท่านจะต้องการหนังสือเรื่องใดหมวดใด ขอเชิญไป
ที่หอพระสมุด ฯ เวลาแต่ ๑๑ นาฬิกาก่อนเที่ยง ถึง
๕ นาฬิกาหลังเที่ยง มีพนักงานหยิบหนังสือจำหน่าย
ให้ท่านได้ตามความประสงค์ทุกวัน เว้นแต่วันอาทิตย์
และวันงารพระราชพิธีต่าง ๆ